

НОВІТНІЙ РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ: ДЕЯКІ ТЕОРЕТИЧНІ МІРКУВАННЯ

Стрельцов Євген Львович

доктор юридичних наук, доктор теології, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
заслужений діяч науки і техніки України,
вчений секретар Південного регіонального центру
Національної академії правових наук України

Fulbright Scholar Program, 1998–1999,
University of Illinois

Анотація: У статті досліджуються проблеми розвитку української державності в новітній період її соціально-правового функціонування

Ключові слова: держава, державність, суспільство, еволюційний розвиток, теорія соціальної солідарності.

Abstract: In the article there issues of the development of the Ukrainian statehood in the new period of its social and legal functioning are examined.

Keywords: state, statehood, society, evolutionary development, theory of social solidarity.

Патріотизм – це коли ви переконані, що ця країна краща
за всі інші лише тому, що ви тут народились.

Джордж Бернард Шоу

Деякі попередні зауваження. Ми живемо в дуже динамічний час, коли події у нашій державі відбуваються досить швидко. Останні вибори до Верховної Ради України, створення відповідної коаліції, планування внесення відповідних змін до основних законодавчих актів України – це вже певний результат, який свідчить про черговий етап у розвитку української державності. Але слід зазначити, що існує багато принципових проблем, які потребують свого подальшого розвитку. Спробуємо визначити окремі важливі питання державного будівництва.

Дещо про тлумачення понять. У цьому дослідженні будуть використовуватися поняття, які по-різному тлумачаться різними фахівцями, й тому їм потрібно надати відповідного визначення, згідно з яким вони будуть надалі використовуватися. Це, в свою чергу, дасть змогу більш точно на методологічно-змістовому рівні проаналізувати запропоновану складну проблему.

Так, при характеристиці державних утворень оперують, як правило, двома основними поняттями: «державна» і «державність», які по-різному тлумачаться у співвідношенні між собою (В. Б. Авер'янов, А. А. Зайчук, О. Л. Копиленко, Ю. М. Оборотов, Н. М. Онищенко, О. В. Петришин, О. Ф. Скакун, О. В. Скрипнюк та ін.). Потрібно підкреслити, що існує дискусія стосовно кожного з цих понять. Наприклад, навіть «догматичне» поняття «державна» має свою «інтерпретацію» в різних гуманітарних науках, зокрема у праві, політології, соціології, етнології та ін. Тому, не заглиблюючись у цю спеціально-фахову дискусію, погодимося з обґрунтуванням того, що поняття «державність» ширше, ніж поняття «державна». Для поняття «державна» характерні обов'язкові ознаки, такі як територія, населення, наявність зовнішніх кордонів тощо. Це більш формалізоване поняття. У той же час поняття «державність» дає змогу проаналізувати будь-яке державне утворення, це визначення на більш широкому рівні, що охоплює, поряд із вказаними ознаками, також соціально-економічні, соціально-культурні й інші показники, які характеризують зазначені утворення. В цілому державністю вважається складна сукупність елементів, структур, інститутів публічної влади, яка багато в чому визначається самобутністю політичних, соціально-економічних, правових, морально-етичних умов життя конкретного народу або об'єднання народів на певному етапі розвитку суспільства [1, с. 3].

Друге поняття, яке потребує свого спеціального попереднього тлумачення, – це поняття «державність перехідного типу». Враховуючи те, що Україна зараз знаходиться в процесі принципових соціальних змін, розуміння цього поняття виглядає досить важливим, зокрема тому, що впродовж періоду його використання воно набувало різного значення.

Основними рисами перехідної державності в загальному змістовому плані, часто незалежно від мети й кінцевих цілей таких процесів, вважаються: соціальна неоднорідність та нестабільність, фрагментарність суспільства, які можуть доповнюватися легітимністю або нелегітимністю влади, іншими подібними ознаками [7, с. 452].

При цьому сучасний досвід дає змогу вважати, що поряд із загальними ознаками, які характерні практично для всіх країн, у яких відбуваються такі зміни, існують такі, які більш притаманні кожній державності [7, с. 476–477]. Потрібно враховувати, що перехід до такого стану державності – це не тільки, а можливо, й не стільки процедура, яка характеризується тимчасовими характеристиками, скільки етап розвитку іншого, відмінного від раніше існуючого типу

державності. Тому принципові події, які відбуваються в такі часи і які багато в чому «ініціюють» такі процеси надалі, не обов'язково припадають на первісні періоди таких змін. У кожній країні характеристика таких періодів може мати не тільки часові, а й змістові відмінності. Наприклад, є держави, де проголошені зміни залишаються на рівні намірів і не отримують необхідного розвитку. Є й такі, де ці процеси проходять досить спокійно, можна сказати, «за розкладом». Є країни, де такі зміни набувають перманентного характеру, часто вони мають не завжди врегульований характер і можуть самі «провокувати» ще більш значні події. В окремих країнах ці процеси ніби доповнюють один одного або ж «перемішуються» між собою. Безумовно, найбільш сприятливим вважається еволюційний перехід, який створює умови для відносно мирного, поступового переходу від однієї форми державності до іншої.

При цьому слід враховувати, що певна невизначеність державної соціально-політичної структури, соціальна неоднорідність суспільства і певна суперечність дій державної влади може призводити до того, що виникає окремий або додатковий конфлікт між формою та змістом перехідної державності, між формою та соціальною основою конкретної державності. Соціальні заперечення, соціальна наступність і будівництво нових державно-правових інститутів виступають у перехідний період і як одноразовий «вчинок», і як взаємопов'язаний поступовий процес. Взагалі перехідний період характеризується високим ступенем різноспрямованості й соціальної нестабільності. Інколи, і це також потрібно враховувати, можуть виникати можливості так званого «зворотного» переходу. Саме тому особливу значущість за такими умовами набуває проблема розуміння властивостей і механізму переходу від одного змістово-формального стану державності, держави і права до іншого такого стану.

Якщо говорити більш детально про соціальні труднощі, які, звичайно, практично постійно супроводжують зазначені процеси, то рівень такої соціальної «спадковості» буває неоднаковим у різних сферах і галузях суспільного життя, що викликає певні диспропорції у змінах, які вже відбуваються чи плануються. До речі, вважається, що найбільш зримо такі труднощі виступають у двох напрямках: духовність і право, що може мати складні наслідки вже в більш загальних сферах реалізації інших напрямів [3, с. 28–29].

У цілому перехідний етап у розвитку держави й суспільства набуває своєї певної завершеності, коли ці процеси приводять до того, що

багато соціально-політичних, соціально-економічних, соціально-правових та інших інститутів отримують нові для конкретної державності риси й ознаки і вже починають або здобувають можливості реалізації у соціальному житті. Для оцінки ступеня такої завершеності існують різні критерії. Наприклад, із державно-правових позицій критеріями для такого визначення можуть виступати: рівень завершеності системи органів державної влади, яка відповідає встановленому типу конституційного ладу; необхідний рівень громадської злагоди; сталий рівень стабільності суспільних відносин тощо.

Перелік таких суттєвих критеріїв можна продовжувати, включивши до них, наприклад, такі уточнюючі ознаки, як: принципова зміна змісту державно-правової системи, її загальна спрямованість; повнота, завершеність створення усєї системи державних органів та їх продуктивна діяльність; наявність у країні правопорядку й стану законності; помітні зміни правосвідомості основної маси населення в бік підтримки духовних цінностей та ідей нового конституційного ладу тощо. Більш детальний аналіз критеріїв та відзнак, які можуть свідчити про завершення хоча б первісних етапів у набутті нової форми державності, дає змогу представникам кожної такої країни, в тому числі й України, більш прагматично оцінити проголошенні наміри та реальні результати.

Вірогідні перспективи. З урахуванням змісту аналізованих вище понять ми намагалися звернути основну увагу на більш загальні поняття й ознаки, які характерні для більшості держав перехідного періоду, хоча, з одного боку, новизна, а з іншого – певна їх невизначеність дають змогу вважати, що нині, враховуючи сучасні події, ми знаходимось, по суті, на первісному етапі, що потребує продовження такого аналізу.

Україна зараз опинилась на дуже складному етапі свого розвитку. Події, які відбуваються на сході та в Криму, енергетичні проблеми, труднощі всередині суспільства – все це ускладнює можливості нашого еволюційного розвитку. Навіть схожі принципові події, які відбуваються при розвитку нашої державності на дуже короткому часовому проміжку, мають досить різний за багатьма основними показниками характер. Наприклад, Помаранчева революція, яка відбувалась у 2004 р., визначила тоді своїх героїв: вони були здебільшого політиками. У той же час Революція гідності, початком якої вважають листопад 2013 р., висунула своїх героїв: це вже журналісти, польові командири, священники, які завдяки цим подіям стали не

лише відомими особами, а й водночас політичними фігурами. Основна мета подій 2004 р. – провести третій тур виборів президента України. Основна мета подій 2013 р. – намагання зберегти свою державну незалежність і продовжити рух європейського розвитку.

Слід зазначити, що за ці роки значно змінилася ситуація і в Євро-союзі. Наприклад, для Європейського Союзу 2004-й був роком, коли до нього приєдналися Польща, Угорщина і Словаччина, у 2007-му до ЄС приєдналася Румунія.

Тому, якщо оцінювати більш образно, революція – це багато і це мало. Для того, щоб такі події набули подальшого перетворення для поліпшення життя, мають бути виконані необхідні умови. Але тут є труднощі. Наприклад, відсутність достатньої національної політико-наукової бази реформування державності часто намагаються замінити «копіюванням» досягнень розвитку державності в розвинутих країнах, не враховуючи, що досить часто такі «механічні» дії також можуть викликати певний конфлікт громадської думки з практикою реформування державності. Щоб мінімізувати такі можливості, основна увага при цьому має звертатися на розвиток демократичних інститутів у конкретному суспільстві та поступовий перехід державних функцій від захисту майнових інтересів заможних груп до соціального міжстанового партнерства.

З урахуванням викладеного спробуємо звернути увагу на окремі аспекти соціальних процесів у новітній історії України, які, на нашу думку, потребують першочергової уваги.

На нашу думку, аналіз змісту політичних реформ потрібно почати з того, що хоча б на теоретичному рівні визначити, якого типу державності на завершальному етапі нинішнього періоду нашого розвитку ми прагнемо. Так, модель нашого господарювання, маючи досить високий рівень капіталізації економіки, не має зворотного шляху. У той же час щодо типу державності певна невизначеність зберігається. Найчастіше в останні 20–25 років цей процес у більшості перехідних держав, у т. ч. й у нас, іменується як «перехід» до демократії. Але, здається, таке визначення більш характерне для політології й соціології та більше відображає тенденції, спрямованість цього руху. Демократія – це не так поняття, яке характеризує певну завершеність, як процес соціального розвитку, й тому його використання має бути відмежоване від будь-якої однозначності. Відомо, що демократія є пряма й непряма [5, с. 186–187]. Також відомо, що існують різні моделі демократії, які мають не так зовнішні, як внутрішні розбіжності [6, с. 51].

Крім того, це багато в чому залежить від того, який тип демократії – так званий індивідуальний чи колективний – буде покладено в основу подальшого розвитку. Теоретичні моделі конкурентних демократій характеризуються тим, що мають враховувати таке: у суспільстві завжди існує конкуренція між особистими інтересами, між особистими й колективними інтересами, між колективними інтересами та ін., що потребує розуміння. У свою чергу, в кожній з цих груп існує і своя внутрішня конкуренція. Це все може знаходити видиму або невидиму реалізацію у процесі набуття такою моделлю свого більш практичного вираження, що завжди потрібно враховувати.

Також існують, умовно кажучи, «географічні» моделі демократії: північноамериканські, європейські, в т. ч. західноєвропейські, азіатські тощо, які теж мають свої, можливо, «невеликі», але принципові відмінності.

Безумовно, така конкуренція може бути в чомусь більш проголошеною. Наприклад, у США є дві основні партії – демократична й республіканська. Кожна з цих партій має свій символ, але за своїм «державницьким» змістом вони не дуже відрізняються одна від іншої. Наприклад, демократія в перекладі з грецької – це «влада народу», «народовладдя» (*demos* – народ і *krattion* – владарювання). У той же час республіка передбачає форму правління, при якій всі вищі органи державної влади або обираються громадянами на певний строк, або формуються представницькими установами, тобто й тут, певною мірою, панує народовладдя.

Тому коли ми говоримо про процес розвитку демократії в цілому і кожний такий період у процесі державного будівництва, то він має реалізовуватися завдяки: виборності органів влади; поділу влади на три незалежні гілки (законодавчу, виконавчу та судову); встановленню прав більшості та реальному захисту прав меншості; наявності політичних прав і свобод тощо. У той же час потрібно враховувати, що кожна модель й тип демократії здійснює свій суттєвий «зворотний» вплив на зміст усіх таких процесів [2]. Адже існують значні відмінності між політичними інститутами в різних демократичних країнах. Наприклад, яка гілка влади є домінуючою – парламентська чи президентська? Або: в країні реалізовується парламентсько-президентська чи президентсько-парламентська модель? І це не формальні запитання, бо саме відповідь визначає, хто має основні владні повноваження в цій державі.

Або візьмемо, наприклад, регіональну ієрархію влади: є унітарна держава, коли політична влада зосереджена в руках центрального

уряду, який визначає обсяги владних повноважень регіональних органів влади. Або є федерація, коли влада, згідно з конституцією, поділена між центральним урядом і автономними регіональними урядами. До речі, останнім часом, обговорюючи взаємовідносини між органами центральної та місцевої влади, ми дедалі частіше використовуємо поняття «децентралізація». Але що, крім загальних визначень, вкладається в це поняття, як співвідносяться між собою зміст цього поняття і поняття «федералізація»? Це не тільки теоретичні запитання. Вони безпосередньо пов'язані з виборами до органів місцевого самоврядування. Як при цьому буде вирішено «сакраментальне» питання щодо ефективного розподілу повноважень між зазначеними гілками влади?

Потрібно враховувати, що сучасна українська економіка, сутність якої багато в чому виступає підвалинами внутрішньодержавних і зовнішньополітичних процесів, вже пройшла точку можливого повернення до колишньої моделі, й капіталізація нашого господарства є моделлю подальшого суспільно-економічного розвитку. Тому відома «нервозність» нашого ринку, нестабільність валютного курсу, чимраз більша залежність від міжнародних і зарубіжних фінансових організацій, реальний вплив політичних чинників на функціонування економіки, значні тіньові процеси створюють, принаймні зовнішньо, не дуже виразні перспективи подальшого розвитку. Але підкреслимо, що з урахуванням існуючої, певною мірою вже сталої, моделі економічного розвитку потрібно планувати наш подальший, не тільки економічний, розвиток.

Наприклад, зараз у нас існує парламентсько-президентська республіка. Але на який час це розраховано? Зміни в минулому були, і в майбутньому вони не виключаються, тим більше, що на державному рівні проголошуються принципові зміни до Конституції України. Але якщо остаточного висновку стосовно можливої моделі на державному рівні ще немає, то було б доцільно сформулювати це хоча б на загальному проголошеному рівні, з урахуванням усього комплексу обставин, які існують нині в Україні, виявивши при цьому основні змістові характеристики запропонованої форми державності, логіку та системність у здійсненні таких процесів, їх методологію.

Це важливо враховувати й при реалізації більш «локальних» намірів. Наприклад, планується внести зміни до виборчого законодавства. Але й тут необхідні певні уточнення. Наприклад, існують однапалатний і двопалатний парламент, які мають різний порядок

прийняття законодавчих актів. Є мажоритарна виборча система, є пропорційна виборча система, є групова виборча система. Кожна з них має свої принципові відмінності. Яка модель у наших умовах передбачатиме необхідну стабільність діяльності Верховної Ради, можливість ротації політичних еліт, відмову від змішаної системи виборів і створення виключної системи виборів та ін.? Це одночасно потребує відповіді й на наступні запитання. Наприклад, якою буде загальна роль парламенту у розвитку нашої державності, яку він матиме силу, хто складатиме цю політичну еліту? Це теж потребує свого обговорення.

Здійснення всього комплексу змін потребує звернення спеціальної уваги на можливості права. В цілому правове регулювання та його особливості в цей період полягають у тому, що, як зазначалося вище, змінюються, інколи принципово, коло та зміст суспільних відносин, які потрібно регулювати; правове регулювання набуває переважно перетворювального характеру; динамічний розвиток суспільних змін не завжди повною мірою стає податливим для його якісної правової регламентації; динамізм соціальних змін породжує необхідність ухвалення тимчасових нормативно-правових актів і їх певну колізію між собою та з нормативно-правовими актами більш загального характеру; досить часто таке становище не дає змоги застосовувати єдине чи хоча б погоджене правове регулювання обсягових сфер соціального життя.

Наприкінці. Загальна, певною мірою зовнішня, дещо песимістична оцінка розвитку нашої державності у жодному разі не має сприяти втраті людського оптимізму й наукової обґрунтованості у вирішенні цих складних завдань, а, навпаки, має створювати додаткові доводи для вирішення складних проблем подальшого удосконалення нашого державного ладу. Звичайно, при проведенні загальнодержавної реформи увагу традиційно слід звертати на низку принципів і значних заходів, про які частково згадувалось у цій публікації. До того ж це завжди має відбуватися завдяки еволюційним методам, з урахуванням міжнародного досвіду й національних особливостей [4].

При цьому потрібно враховувати, що їх продумане розроблення та якісне здійснення сприятиме подальшому якісному розвитку української державності, при виділенні ще одного, з нашої точки зору, суттєвого положення. Плануючи та здійснюючи такі заходи, ми практично не звертаємо уваги або звертаємо її в недостатньому обсязі на

необхідність розвитку людського (інтелектуального) капіталу, який має досить «особливий» характер і певні труднощі у своїй реалізації. Але саме свідомо людська діяльність, трансформація її в реальну категорію соціального капіталу дає можливість соціального росту та сприяння інноваційному розвитку всієї держави. Є така відома теорія – теорія соціальної солідарності, що відображає рівень суспільного становища, яке, у свою чергу, багато в чому залежить від стану людського капіталу, відчуття «ним» свого становища в певній державності. Тому саме цей значний чинник розвитку української державності в новітній історії треба обов'язково враховувати, тим більше, що недавні події за його безпосередньої участі надають таким думкам реальних аргументів.

Література

1. *Брекало Н. М.* Становлення української незалежності [Текст] / Н. М. Брекало, І. О. Павленко, А. І. Федік. – Лубни, 2012. – С. 1–9.
2. *Денисенко Святослав.* Модель современной демократии: типы и классификация [Електронний ресурс] / Святослав Денисенко. – Режим доступу: <http://dialogs.org.ua/ru/project/page739.html>.
3. Наприклад, у перехідній культурології виділяють такі риси, які дозволяють і більш точно оцінити проблеми перехідної державності. Це, зокрема, відмова від усталених традицій, характерних для попереднього періоду; перегляд загальнозначущих цінностей, який може сприяти хиткості світоглядних позицій; висока амплітуда соціально-психологічних коливань; підвищений інтерес до інших культур; пошук нових шляхів вирішення проблем тощо. Див.: *Кокорина Е. Г.* Анализ переходных и кризисных периодов жизни общества и личности в различных областях гуманитарного знания. Вопросы духовной культуры [Текст] / Е. Г. Кокорина // *Философские науки.* – 2008. – № 4. – С. 28–36.
4. Политический эксперт: Революционная зима снесла коррумпированный режим, а мусорная волна сметает постмайданных политиков [Електронний ресурс]. *Новости FaceNews.* – Режим доступу: <http://www.faceNews.ua/news/2014/251549/>.
5. *Скаун О. Ф.* Теорія права і держави [Текст]: Підручник. – 4-те вид., доп. і перероб. / О. Ф. Скаун. – К.: Алгебра, 2013. – 524 с.
6. *Стаценко О. С.* Еволюція концепцій демократії: цивілізований контекст [Текст] / О. С. Стаценко // *Вісник СевНТУ.* – 2010. – № 8. – С. 49–54.
7. *Глумачний словник української мови [Текст] / Укл. Л. П. Коврига, Т. В. Ковальова, В. Д. Пономаренко; за ред. д-ра філол. наук, проф. В. С. Калашника.* – Харків: Белкар-книга, 2005. – 800 с.